

According to the school curricula the exercises to teach the adjective to junior pupils with the help of multimedia have been given; their effectiveness has been proved. The author stresses that adjective and noun are related in meaning and grammar that's why their grammatical categories (gender, number, case) should be taught only in unity. Thus, the study of the adjective is facilitated by the fact that pupils have already learned the grammatical features and categories of the noun.

Key words: *adjective, grammatical categories of adjective, information and communication technologies, lesson of Ukrainian language, primary school.*

УДК 372. 46:81'282

Лариса Наконечна
Larysa Nakonechna

ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНОЮ ЛЕКСИКОЮ

ENRICHING OF JUNIOR PUPILS' SPEECH BY EMOTIVE VOCABULARY

У статті розглянуто питання збагачення мовлення учнів початкової школи емоційно забарвленою лексикою, обґрунтовано необхідність проведення відповідної роботи на уроках української мови і літературного читання, описано пласти емоційно забарвленої лексики з погляду введення її у словник молодших школярів.

Ключові слова: *емоційно забарвлена лексика, розвиток мовлення, початкова школа.*

Розвиток мовленнєвих умінь учнів, збагачення їхнього словникового запасу – одне з найважливіших завдань початкової школи. Адже саме початкова школа покликана удосконалити ті вміння і навички, які дитина освоїла у дошкільному віці, і формувати нові, раніше не відомі дитині чи не посилені для неї з огляду на вікові можливості.

Як зазначають психологи, надзвичайно вагомим умовою успішної соціалізації дитини є її вміння висловлювати свої емоційно-оцінні судження, говорити про власні позитивні чи негативні почуття і відчуття, вміння чути емоційно-експресивне мовлення інших людей, виявляти в ньому суб'єктивний посыл, зважаючи на певні мовленнєві знаки. З іншого боку, діти надзвичайно чутливі до слова, до його сили окрилити чи притлумити, їхній емоційний стан нерідко залежить від адресованих їм слів. Однак часто не тільки діти, але й дорослі не володіють необхідними мовними засобами для адекватної словесної передачі свого сприйняття дійсності, власних почуттів, вражень, не розуміють і не відчують сили свого слова, яким можна підтримати і яким можна завдати болю. «Давно відомо, що за певних умов словесний вплив на людину може викликати в неї таку сильну реакцію, що слід її залишитись надовго, а деколи і на все життя» [8, с. 315]. Учитель повинен прищепити дітям розуміння того, що саме словом можна надихнути на нові звершення, «вдихнути життя», але й водночас ним можна «глибоко поранити».

Проблемі формування емоційно-почуттєвої сфери школярів за допомогою слова та розробленню методики її реалізації присвятили свої праці знані педагоги минулого і сучасності: В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Вашуленко, Л. Мацько, Г. Ткачук, Т. Шевчук.

У змісті навчального предмета «Українська мова», визначеному чинною навчальною програмою для початкової школи [9], як і редакціями «Програми...» попередніх років, не передбачено окремої роботи зі збагачення словника молодших школярів емоційно забарвленою лексикою. Все ж уважаємо, що розвиткові емоційно забарвленого мовлення учнів початкової школи необхідно приділити належну увагу. Адже навіть аналіз художніх текстів, зокрема і тих, що вміщені у чинних підручниках з мови і читання [3; 5; 10], засвідчив широке використання

авторами емоційно забарвленої лексики, на яку діти мали б навчитися реагувати, усвідомлюючи її роль для реалізації авторського задуму

Роботу з уведення й активізації емоційно маркованих слів у мовлення школярів можна здійснювати, наприклад, під час вивчення інших тем, зокрема розділів «Текст», «Речення», «Слово. Значення слова», «Будова слова», «Частини мови». Адже емоційно забарвлена лексика вносить у мовлення певні значеннєві відтінки, представлена синонімами, словами з суфіксами зменшеності й збільшеності, пестливості й згрубілості, а також словами різних частин мови і різної стилістичної маркованості.

Серед низки умінь, якими мають оволодіти учні початкової школи у курсі «Літературне читання», передбачено й такі, що прямо пов'язані з емоційно-почуттєвою сферою, а отже, й необхідністю володіти певним запасом мовних засобів для вираження емоційно-оцінного ставлення до змісту творів. Так, у програмі курсу «Літературне читання» йдеться про те, що

- цей навчальний предмет «створює умови для розвитку у школярів здатності емоційно реагувати на зміст прочитаного (прослуханого) твору, виявляти й усвідомлювати свої почуття, висловлювати власні оцінні судження, використовуючи адекватні мовленнєві засоби» [3, с. 6];

- «молодші школярі навчаються помічати особливості авторського вибору слів, засобів вираження емоцій, почуттів, ставлення до зображуваних подій, героїв» [2, с. 6];

- ученя «уміє висловлювати елементарні оцінні судження морального й етичного характеру ... з використанням оцінної лексики» [2, с. 16].

З огляду на ці програмові вимоги вважаємо, що повноцінне виконання завдань курсу «Літературне читання» буде можливим лише за умови збагачення активного словника учнів, емоційно забарвленою лексикою зокрема, що, своєю чергою, сприятиме і духовному розвитку особистості школярів. Пригадаймо з цього приводу слова В. Сухомлинського, котрий наголошував на вагомості слова у вихованні особистості: «Виховання чутливості до слова та його відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності» [6, с. 408].

Емоційно-експресивна лексика – досить обширний як кількісно, так і семантично, пласт лексичного складу української мови, який сягає своїм корінням тисячолітньої давнини і чітко увиразнює сприйняття мовцем світу і оточення, дає оцінну характеристику дійсності. Вона виявляє себе в будь-якій сфері життєдіяльності людини. Будь-яке висловлювання має певне суб'єктивне нашарування на об'єктивну інформацію, оскільки у будь-якому висловленні присутній мовець, котрий виражає своє ставлення до сказаного, через емоційно забарвлену лексику зокрема.

У мовознавстві немає єдиної думки у визначенні експресивної й емоційної семантики слова, немає чіткості у їх розрізненні, оскільки й емоційність, й експресивність мають оцінне значення.

Однак у філософсько-психологічній науковій царині терміни «емоція» й «експресія» розмежовані.

Емоції (від фр. *emotion*, лат. *emovere* – хвилювати, збуджувати) – психічні стани і процеси в людини і тварини, в яких реалізуються їх ситуативні переживання. Через емоції виявляється позитивне або негативне ставлення індивіда до предметів та явищ оточуючого світу, до інших людей, до себе самого [4].

Термін «експресія» (лат. *expressio*) означає виразність, силу вияву почуттів і переживань, зовнішнє вираження емоцій.

Експресія – навмисно створений мовленнєвий ефект, який пов'язаний з уживанням слова у стилістично нетиповому для нього контексті, невластивому мовному оточенні [11, с. 8], як, наприклад, навмисне вживання діалектизмів чи жаргонізмів в оточенні літературних слів задля реалізації певної мети.

Немає поки що й чіткості у використанні термінів. Так, мовознавці І. Білодід, Л. Булаховський у своїх працях уживають термін «експресивна лексика», тоді як О. Волох, М. Жовтобрюх, Б. Кулик, М. Івченко, Л. Марченко, М. Плющ використовують термін «емоційно забарвлена лексика». Надаємо перевагу останньому термінові або ж «емоційно-експресивна лексика», оскільки вважаємо їх більш семантично прозорими.

Емоційно забарвлену лексику розмежують на позитивно і негативно забарвлену. Так пласт позитивно забарвленої лексики представляють, наприклад, слова *радість, добро, веселий*, а негативно забарвленої – *туга, злість, сумний*. Уважаємо цей поділ умовним, як і використання термінів «позитивний» і «негативний» щодо певних емоцій, оскільки людині властиво перебувати у різних емоційних станах, а той стан, який називають негативним, з погляду психології, є природним, його вияв може бути навіть необхідним за певних обставин, а отже, не обов'язково негативним.

Емоційно забарвлена, або емоційно-експресивна лексика сучасної української мови неоднорідна, вона представлена кількома пластами:

1. Слова, емоційне забарвлення яких закладене у їхньому лексичному значенні і не зумовлене стилістичною віднесеністю. Вони представлені майже усіма самостійними частинами мови: *щастя, щирість, шана, жага, жаль, журба, туга, відчай; милий, жахливий, чарівний, ласкавий, журливий, розначливий; любо, сумно, ласкаво; любити, ненавидіти, радіти, вабити* і под.

2. Слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом додавання до емоційно нейтральної форми слова суфіксів пестливості, зменшеності (засоби позитивного забарвлення) і суфіксів згрубілості (засоби негативної оцінки): *голосочок, хлопчисько, очиці здоров'ячко, старезний*, тощо.

Українська мова особливо багата на такі суфікси. Вони, сполучаючись із основами слів, по-новому висвітлюють їхню семантику. Розглянемо найбільш продуктивні морфеми емоційності, адже слів з ними особливо багато у текстах для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку:

1) суфікси зі значенням пестливості і здрібнілості:

- суфікси **-ас-, -ась-, -ус-, -усь-, -с-, -сь-, -ун-, -нь-, -унь-** дуже поширені, особливо для творення пестливих власних назв людей: *Настася, Юрась, Катруся, мамуня, матуся, Марися, Антось, котусь, татунь, татуньо*;

- суфікс **-еня(т)** використовується на означення нащадків живих істот і взагалі малих, дрібних речей, надає відтінку пестливості: *козеня, кошеня*;

- суфікси **-ечк-, (-єчк-), -очк-, -ечок, -очок, -оньк-, -еньк- (-єньк-), -есеньк- (-есеньк-), -ісіньк-** досить поширені в іменниках, прикметниках і навіть у займенниках, числівниках, дієсловах, прислівниках: *батецько, недалечко, трієцько (малят), пучечок, яєчко, отакенький, повновиденський, рученька, всенький, маленечкий, ріднесенький, тонісінький, тонюсінький, кожнісінький, їстоньки, їсточки, зновоньку, тутеньки, п'ятіречко, вкупочиці*;

- суфікси **-к-о-, -ок-, -ик-, -чик-, -ець (-єць), -ичк-, -инк-, -інк-, -ун', -ус-, -усеньк-, -унечк-, -уньчик-, -усечк-** продуктивні при творенні іменників: *татко, татуньчик, матінка, матуся, матунечка, братик, братець, братчик, бабуня, бабусенька, синок, Івасик, сестричка, дівчинка*.

Слова зі суфіксами пестливості використовують найчастіше в описах зовнішності дітей, для відтворення дитячого мовлення або у текстах, адресованих дітям, як от у народній казці: «Жили собі *Котик* та *Півник*, і були вони у великій приязні. *Котик*, було, на *скрипочку* грає, а *Півник* *пісеньки* співає. *Котик*, було, йде *їстоньки* добувати, а *Півник* удома сидить та *хатку* глядить». Показовим є те, що у цьому уривку з 22 повнозначних слів 11 мають позитивне емоційне навантаження. У народних казках нерідко навіть не зовсім позитивні герої мають назви у пестливо-зменшеній формі (*Вовчик-Братик, Лисичка-Сестричка*).

2) суфікси зі значенням збільшеності й згрубілості, часто з відтінком зневажливості, презирства та іронії:

- суфікси **-ищ-, -иськ-, -ик-, -ак- (-як-), -ах- (-ях-), -юх, -л-, -ил-, -юг-, -яг:** *вовчище, вовчисько, громище, писака, кусака, коняка, вужака, сіромаха, розумаха, діваха, упертюх, базікало, бурмило, козарлюга, ледацюга*.

Варто розрізняти суфікс згрубілості **-ищ-** і омонімічний йому суфікс **-ищ-**, що утворює абстрактні іменники з відтінком книжності (*явище, середовище*) і стилістично нейтральні конкретні назви (*вогнище, горище, селище*).

- суфікс **-юк-** має досить широку гаму негативних відтінків: назвам предметів він надає значення збільшення розміру обсягу, якості назвам осіб, тварин значення зневажливості, презирства, інколи лайливого відтінку: *холодюка, грязюка, шаблюка, каменюка, зміюка, звірюка, свинюка, тварюка*.

Суфіксальні лексеми з семантикою згрубілої чи збільшеної зрідка використовуються у текстах для дітей, здебільшого для підкреслення величини персонажів, предметів, явищ, їх сили впливу (*ведмедиче, дубище, вітрище, громище*) або з тим, щоб акцентувати на тих рисах персонажа, які автор засуджує (*злодюга, хитрюга, забіяка, задавака*).

3. Слова дитячого мовлення: *люля* (ліжка), *папа* (хліб), *баєньки* (спати), *гамати* (їсти).

4. Книжна піднесена лексика, як правило, старослов'янізми: *мисль, бентежність, торжество, благоговіння, глава, чадо, десниця, перст, достойний, волелюбний, незборимий, златоглавий*.

5. Поетизми: *легіт, відлуння, можуть, борня, виднокрай, розмай, ладо, лебідонька, живодайний, легкокрилий, осяйний, гожий, зоріти*.

6. Розмовно-просторічна лексика, лайливі слова і вульгаризми, жаргонізми: *добряк, розумник, базіка, панькатися, вишварити, комизитися, приндитися, забрьоханий, лихий, мерзенний, паскудний, галімиї, класно*.

Якщо з книжною піднесеною лексикою і поетизмами учні початкових класів можуть ознайомитися завдяки літературним текстам, але у своєму мовленні не використовують, то розмовно-просторічні емоційні і лайливі слова і жаргонізми, на жаль, нерідко вже закріплені в активному словнику школярів, хоча їх і не вичитують у книгах. Очевидно, вчитель повинен працювати над культурою мовлення своїх вихованців, навчити добирати слова відповідно до ситуації мовлення, прищеплювати їм любов до красивого українського слова, подаючи приклад власним мовленням. Саме вчитель навчає розуміти, відчувати слово, доречно ним послуговуватися, формує у своїх вихованців позитивний емоційно-почуттєвий стан силою свого емоційного слова. «Шукайте у невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник у дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу» [7, с. 167], – наголошував В. Сухомлинський.

7. Фразеологізми: *кров з молоком, пекти раки, сміятися на кутні, як кіт наплакав, накрити мокрим рядном, позичити в сірка очей*. Програмою початкової школи передбачене ознайомлення зі значенням найпоширеніших фразеологізмів, однак варто, хоча б побіжно, звертати увагу учнів на те, який емоційний відтінок вносять сталі вирази у текст і фрази персонажів зокрема.

Цікавий і, на наш погляд, важливий матеріал для роботи з ознайомлення учнів з емоційно-експресивною лексикою дає спроможність цих лексем вступати у синонімічні й антонімічні семантичні відношення. Інакше кажучи, до слова, позбавленого емоційного відтінку можна підібрати низку емоційних синонімів (лексем та ідіом), наприклад, *вдарити – бахнути, бабахнути, влупити, випороти, відгамселити, вишварити, дати березової каші, всипати різок, пригостити різками* та інші. Так, в українській мові активно функціонує низка «емоційних» прикметників-синонімів, як-от прикметники з центральною семою «надмірність», «високий ступінь вияву ознаки»: *неймовірний* (біль), *люксове* (надзвичайно розкішне життя), *страшенна* (спека), *скажена* (швидкість), *собачий* (холод, голод), *грандіозний* (успіх), *копосальне* (значення).

Емоційно забарвлені слова формують також антонімічні пари, наприклад, за ознакою «малий – великий, слабкий – сильний»: *дубок, дубочок і дубище, вовчик і вовчище, вітерець і вітрище, голосочок і голосище*.

Питання формування емоційно-експресивного словника молодших школярів є складовою проблеми розвитку мовлення учнів початкової школи. Виходячи з цього, науковці і вчителі-практики радять проводити ту ж роботу, що й при збагаченні словникового запасу загалом.

Складність організації роботи з емоційно забарвленою лексикою полягає у тому, що зміст і час цієї роботи не передбачені програмою з української мови, оскільки її неможливо «прив'язати» до якогось конкретного розділу курсу. Умовою успішного формування мовленнєвих умінь учнів полягає перш за все у систематичній роботі, у індивідуальному підході до розвитку комунікативних можливостей кожного з учнів, у використанні різноманітних, прийнятних для початкової школи методів і прийомів роботи.

Очевидно, що засвоєння лексичного багатства мови молодшими школярами не може відбуватися стихійно. Систематична і цілеспрямована робота над увиразненням мовлення емоційно забарвленою лексикою забезпечить розвиток умінь учнів більш точно і образно

висловлювати власні думки, визначати характерні риси персонажів прочитаних творів чи реальних осіб, висловлювати своє схвалення чи осуд щодо їхніх дій, сприятиме виразності, емоційності мовлення, а отже, і підсиленню впливу на слухача.

Розвиток мовлення молодших школярів і зокрема збагачення їхнього словника емоційною лексикою відбувається завдяки роботі над окремими словами, над словосполученнями і реченнями, тобто над словом у зв'язку з іншими словами, а також над зв'язним мовленням – формуванням умінь поєднувати речення у текст.

Уважаємо, що під час збагачення мовлення учнів емоційно забарвленими словами вчитель цілком успішно може застосовувати методику словникової роботи, яка передбачає чотири основні напрями: 1) збагачення словника учнів новими словами і новими значеннями уже відомих лексем; 2) уточнення словника, тобто підбір слів, близьких і протилежних за значенням; засвоєння лексичної сполучуваності слів; 3) активізація словника, тобто переведення слів із пасивного словникового запасу в активний; 4) витіснення із вживання нелітературних слів, переведення їх із активу в пасив [1, с. 22].

Важливим моментом у цій роботі є вироблення в учнів навичок спостерігати за використанням «емоційних» слів у тексті, вчитися їх розпізнавати серед інших слів, з'ясувати емоційний відтінок, з якою метою автор їх використав, а також вчитися доречно вживати у своєму мовленні. Адже навіть виконання деяких навчальних завдань, як, наприклад, складання характеристики дійових осіб, створення словесних замальовок, передбачає наявність певного запасу слів-характеристик у словнику школярів, а також уміння їх правильно використовувати.

Отже необхідно навчити учнів бачити, відчувати і цінувати багатство рідної мови, вміло ним користуватися і бути відповідальним за сказані слова. Необхідність збагачення словника молодших школярів емоційною лексикою зумовлює доцільність вивчення цього питання у руслі розвитку не тільки мовної особистості учнів, а й студентів – майбутніх учителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Гордієнко О. А. Словникова робота на уроках української мови в початковій школі / О. А. Гордієнко, Т. О. Шевчук // Педагогічна Житомирщина. - 2008. - № 1. - С. 22-25. - Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>
2. Літературне читання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2-4 класи (оновлено). - Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>
3. Науменко В. О. Читанка 1 клас : Післябукварна частина / В. О. Науменко – К. : Грамота, 2012. - 96 с.
4. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навч. посібн. / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. - К. : Каравела, 2012. - 328 с. / Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/> Категорія:Приходько_Ю.О.,_Юрченко_В.І.
5. Савченко О. Я. Літературне читання: Підручник для 4 кл. / О. Я. Савченко – К. : Освіта, 2015. - 192 с.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: У 5 т. - К., 1977. - Т.3. - С. 283-502.
7. Сухомлинський В. О. Павлівська школа / В. О. Сухомлинський Вибр. твори: В 5-ти т. - Т. 4. - К. : Рад. школа, 1997. - 670 с.
8. Ткачук Г. О. Теоретичні основи збагачення мовлення школярів експресивною лексикою / Г. О. Ткачук, Г. О. Дорош // Педагогічний дискурс. - 2010. - Випуск 8. - С. 225-228.
9. Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи (оновлено). - Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>
10. Українська мова: Підручник для 4 кл. / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко. - К. : Освіта, 2015. - 192 с.
11. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. - К., 1984. - 316 с.

The article deals with enriching of junior pupils' speech by emotive vocabulary. The author analyses the necessity of language development at the lessons of Ukrainian language. Reading and describes emotionally expressive vocabulary in terms of its usage in junior pupils' speech.

The conditions of successful children's socialization are their ability to express their emotional and evaluative judgments; the capacity for talking about their positive or negative feelings and sensations; the ability to hear the emotional and expressive speech of other people; familiarity with identification of subjective parts of messages considering some special signs of speech.

The enrichment of junior pupils' speech by emotive vocabulary is one of the important components of primary school pupils' speech development.

The content of school subject «Ukrainian language» which is defined by current curriculum for primary school does not provide any special work for enriching junior pupils' speech by emotive vocabulary.

The author of the article believes that it is possible to introduce and activate the emotional words in pupils' speech during the study of such topics as «Text», «Sentence», «Word. The Meaning of the Word», «Structure of Words», «Parts of Speech» at the lessons of Ukrainian language; as well as during studying texts at Reading lessons. The emotive language is often used by the authors of children literature. Texts for children bring certain value shades to the speech; they are often presented with synonyms, words with suffixes which denote values of decrease and increase, caressing and brutality. Moreover, children writers use various parts of speech and various stylistic markers for demonstrating the emotive speech.

Systematic work on the enrichment of junior pupils' speech by emotive vocabulary is an important part of study: students develop skills to express their thoughts, feelings more accurately and vividly, to characterize heroes of the texts. Furthermore, it can facilitate expression, emotional speech, and therefore strengthening effect on the listener. That is why the author of the article believes that the question of enrichment of junior pupils' speech by emotive vocabulary should be given special attention.

Key words: *emotive vocabulary, speech development, primary school.*

УДК 373. 3. 016:811. 1612

*Наталя Третяк
Natalia Tretiak*

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

METHODS OF FORMING JUNIOR PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE WHILE TEACHING SIMPLE SENTENCE

У статті описано методику формування комунікативної компетенції учнів під час вивчення простого речення в початкових класах; проаналізовано науково-методичну літературу; дано визначення компетенції; обґрунтовано роль синтаксису в розвитку комунікативної компетенції молодших школярів; розглянуто ряд завдань на побудову речень, які є досить поширеними в практиці початкового навчання; зроблено висновки щодо формування комунікативної компетенції учнів під час вивчення простого речення в початкових класах.

Ключові слова: *синтаксис, комунікативна компетенція, речення, предикативна одиниця, словосполучення, семантика, лексика.*

Сучасна освітня практика характеризується все інтенсивнішим спрямуванням на компетентнісний підхід, що передбачає набуття учнями знань, умінь і навичок для вільного володіння мовою як інструментарієм мислення й комунікації, а отже формує мовну особистість. Вивчення синтаксису в школі якнайкраще сприяє компетентнісному переорієнтуванню всього навчального процесу, органічному поєднанню вдосконалення грамотності, розвитку лінгвістичного мислення й плеканню національно-мовної свідомості школярів. У лінгводидактиці визначено загальні засади, на які спирається робота з формування й розвитку комунікативної компетентності в комплексі з мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною (стратегічною), що в результаті забезпечує комунікативну компетенцію.

© *Наталя Третяк, 2016*